

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.4>**Пікуля Т. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Суверенітет тривалий час вважали вищою ланкою розвитку державності й установлених міждержавних відносин.

Разом з тим, державний суверенітет не відноситься до «статичних» (незмінних) ознак держави, якими є територія та народ, адже через певні внутрішні або зовнішні чинники та обставини державний суверенітет може бути послабленим, підірваним та навіть втраченим.

Сьогодні суверенітет формально продовжує залишатись важливою основою для міжнародних відносин, але вже не відображає реального контролю над територією. Державний суверенітет поступово заміщує суверенізм, прикладом якого є частково визнані квазідержави.

Переважно квазідержавні утворення (на пострадянському просторі всі) утворилися внаслідок сепаратизму та участі в цьому процесі сусідніх держав, зацікавлених в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності. Головну роль у дезінтеграційних процесах на пострадянському просторі відіграє Російська Федерація, яка визнає та підтримує невизнані республіки, надаючи їм інформаційну, політичну, фінансову, військову допомогу.

Система злочинів, які посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність України, об'єднується навколо єдиного видового об'єкту злочину, а саме суспільних відносин, які регулюють та забезпечують охорону державного суверенітету і територіальної цілісності України. Характерними ознаками цих злочинів є: 1) об'єктом суспільно небезпечного діяння виступає державний суверенітет і територіальна цілісність України; 2) діяння суб'єкта злочину, спрямоване на досягнення спеціальної мети – посягання на державний суверенітет України та руйнування її територіальної цілісності; 5) суб'єктивно сторона характеризується умислом.

Світовий досвід протидії злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності свідчить, що в таких сферах, як політика, міжнаціональні відносини та сфера державної безпеки, вплив лише силовими методами, не підкріпленими відповідною правовою базою і не поєднаними із соціально-економічними, соціально-психологічними, ідеологічними та іншими заходами, здатен викликати лише короточасний, а часом і зворотний ефект.

Ключові слова: державний суверенітет, національна держава, територіальна цілісність, суверенізм, квазідержави.

Pikulia T. O. Transformation of the state sovereignty of Ukraine under the conditions of armed aggression by the Russian Federation

Abstract. For a long time, sovereignty was considered the highest link in the development of statehood and established interstate relations.

At the same time, state sovereignty does not refer to the “static” (immutable) features of the state, which are the territory and the people, because due to certain internal or external factors and circumstances, state sovereignty can be weakened, undermined and even lost.

Today, sovereignty formally continues to remain an important basis for international relations, but no longer reflects real control over the territory. State sovereignty is gradually replacing sovereignty. A number of examples of the increased influence of sovereignty concern partially recognized self-proclaimed quasi-states.

The majority of quasi-state entities (all in the post-Soviet space) were formed as a result of separatism and the participation in this process of neighboring states interested in ethno-political disintegration and supporting ethno-political instability. The main role in the disintegration processes of the region is played by the Russian Federation, which recognizes and supports unrecognized republics, providing them with informational, political, financial, and military assistance.

The system of crimes that encroach on the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine is united around a single specific object of the crime, namely social relations that regulate and ensure the protection

of the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The characteristic features of these crimes are: 1) the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine are defined as the object of a socially dangerous encroachment; 2) the presence of real threats to the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine; 3) the behavior of criminals aimed at achieving a special goal – encroaching on the state sovereignty of Ukraine and destroying its territorial integrity; 4) deliberate nature of criminal manifestations.

The world experience of combating crimes against state sovereignty and territorial integrity shows that in such areas as politics, international relations and the sphere of state security, influence only by force methods, not supported by an appropriate legal basis and not combined with socio-economic, socio-psychological, ideological and other measures, capable of causing only a short-term and sometimes the opposite effect.

Key words: *state sovereignty, national state, territorial integrity, sovereignty, quasi-state.*

Постановка проблеми. В умовах зовнішньої агресії проти України, анексії Республіки Крим та окупації південно-східної частини української території актуалізуються проблеми щодо забезпечення та виявлення загроз державного суверенітету як у теоретичній, так і практичній площинах. Теоретичне і практичне розв'язання задекларованої проблеми безпосередньо впливає на ефективність сталого розвитку України як незалежної суверенної держави, повноправного члена міжнародного та європейського співтовариства. Незважаючи на свою актуальність, проблеми державного суверенітету належать до недостатньо розроблених у сучасній юридичній науці.

Мета статті полягає у комплексному науковому дослідженні генетичних коренів державного суверенітету та виявленні тенденцій його розвитку на сучасному історичному етапі.

Стан дослідження. Концепт «державний суверенітет» становить науковий інтерес для академічних наук та навчальних дисциплін. Згідно специфіки предмета дослідження фахівці з окремих наукових знань висвітлюють такі аспекти державного суверенітету: державний суверенітет як предмет наукових досліджень (Ю. Шемшученко), як властивість державної влади (Є. Кубко), основа національної ідентичності українського суспільства (Н. Чорна); соціально-політична сутність і юридичний зміст суверенітету держави (Н. Пархоменко); конституційні й міжнародно-правові аспекти забезпечення, гарантії державного суверенітету України (В. Ковтун, А. Селіванов); економічний суверенітет (В. Мамутов); інформаційний суверенітет (В. Горовий) тощо. Суверенітету держави в умовах глобалізації дослідження присвятили І. Кресіна, Ю. Мірошніченко, Н. Оніщенко та ін. [1].

Не применшуючи ролі та значення наукового доробку цих та багатьох інших учених, спробуємо у власному науковому дослідженні встановити генетичні корені державного суверенітету та виявити тенденцій його розвитку на сучасному історичному етапі.

Виклад основного матеріалу. Державний суверенітет є одним із центральних понять у теорії міжнародних відносин та конституціоналізму. Сформувавшись історично в політико-правовій думці XV–XX ст., застосовується для характеристики одного із базових атрибутів держави та гаранту принципу невтручання одних незалежних держав у справи інших. Разом з тим, державний суверенітет не відноситься до «статичних» (незмінних) ознак держави, якими є територія та народ, адже через певні внутрішні або зовнішні чинники та обставини державний суверенітет може бути послабленим, підірваним та навіть втраченим [2, с. 14].

Історія виникнення категорії «державний суверенітет» сягає XV–XVII ст. коли у країнах Західної Європи відбулися масштабні трансформації, які детермінували процес формування держав сучасного типу й витіснили такі соціально-політичні організації, як імперія та міста-держави [3, с. 49].

Держави Нового часу створювалися у формі територіально обмеженої політичної організації, основною діяльністю якої було ведення війн та вилучення ресурсів для них, збереження внутрішньої монополії на застосування сили. Отримавши чітко визначені кордони, національні держави стали структурними одиницями Вестфальської системи міжнародних відносин та її головними акторами. Стрижнем існування даної системи було міждержавне насильство. Завдяки власним економічним ресурсам і лояльності своїх громадян держави мали можливість

і моральне право використовувати військові засоби примусу. За таких умов вищі органи держави, володіючи суверенітетом в межах своєї території, прагнули також і могутності в міжнародних відносинах.

Складна й ефективна організаційна структура та потреба в значних ресурсах для ведення війн у Новий час перетворили держави на основних суб'єктів, що мають можливість вести війни.

Таким чином, з процесами становлення національних держав державний суверенітет перетворився на атрибут держави і виступав її гарантом від зовнішнього втручання [4].

Суверенітет вважали вищою формою розвитку державності й установлених міждержавних відносин. Ця система гарантувала територіальну цілісність, право вибору економічної моделі розвитку, позитивний імідж. Зазначені положення було закріплено в міжнародних документах.

Найбільших повноважень сучасні держави отримали після двох світових війн, однак з середини XX ст. під впливом різних міжнародних процесів державний суверенітет втрачає абсолютний характер, починається поступовий процес трансформації тих сфер, контроль над якими і перетворив державу в найефективнішу організацію.

З посиленням глобалізаційних процесів та появою нових акторів світової політики проявляється тенденція до втрати національними державами свого впливу та кризи традиційного способу їх функціонування на міжнародній арені. Головним чином це пов'язувалось з появою впливових міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, які сприяють політичній та економічній інтеграції світу.

Міжнародна практика свідчить, що моноцентрична структура влади конкуруючих держав змінилась поліцентричним розподілом влади, в якому транснаціональні корпорації та міжнародні організації діють, виходячи за кордони національної держави. При цьому кордони національних держав є настільки прозорими, що вони не можуть забезпечити власну внутрішню стабільність. Так національні держави втратили свою суверенну значущість на практиці. З розвитком глобальної інфраструктури держави стали вза-

ємозалежними одні від одних. Відтак сутність і значення державного суверенітету видозмінились у бік послаблення через нездатність національних держав регулювати економічні, культурні та політичні обміни.

Сьогодні суверенітет формально продовжує залишатись важливою основою для міжнародних відносин, але вже не відображає реального контролю над територією. Залишаючись важливою категорією міжнародного права, національної безпеки, теорії держави та права, теорії міжнародних відносин, політичної теорії, усе помітнішою стає тенденція до застосування авторського поняття апарату при визначенні суверенітету, що тягне за собою появу таких неоднозначних категорій, як «економічний суверенітет», «інформаційний суверенітет», «індивідуальний суверенітет» тощо [3, с. 24].

У статті доктора політичних наук Л. Чекаленко стверджується, що державний суверенітет поступово заміщує суверенізм. Основною причиною посилення суверенізму є послаблення суверенітету – штучно утвореного, юридично закріпленого й не завжди успішно запровадженого механізму існування держави. Слабкі держави здебільшого шукали в суверенітеті засіб захисту й виживання. Нині суверенізм у міжнародному житті заповнює прорахунки суверенітету: од внутрішніх до зовнішніх, од голодомору до війни, од біженців до нескінченних жертв, од заявлених прав людини до потоптання гідності [5].

Суверенізм як ідеологія суверенності протистоїть федералізму й наднаціональним об'єднанням. Суверенізм водночас захищає державу від «розчинення» в інших державах або в іншому вимірі, як, наприклад, у міжнародних наддержавних об'єднаннях [5].

Суверенізм розцвів на сучасній слабкості суверенітету, його історичній невідомості й туманно окресленому майбутньому. Згадаймо, як Радянський Союз загарбав суверенні території Румунії та Польщі напередодні Другої світової війни; про радянські «ігри» із суверенітетом через нейтралітет з Австрійською Республікою; про загарбання складових української території, які потім було роздано Молдові, Польщі, Росії. Далі – Росія спочатку знищила Чечню, потім розпо-

чала військові дії у Грузії та Україні, разом із Туреччиною – у Сирії, здійснює політичний та військовий контроль Білорусі.

Низка прикладів посиленого впливу суверенізму стосується частково визнаних самопроголошених квазідержав (наприклад, Косово, Чечня, Татарстан, ДНР і ЛНР). Квазідержавні утворення є особливою політичною організацією суспільства, яка, на відміну від держави, не має всіх її ознак та/або міжнародного визнання. Використовується термін щодо територій з невизначеним статусом, сепаратистських регіонів, самопроголошених республік. Квазідержава – це державоподібне політико-територіальне утворення, що має обмежену міжнародну правосуб'єктність, влада якого має різну ступінь легітимації.

Основними ознаками квазідержави є такі:

- відносна територіальна самостійність або територіальна невизнаність з боку держави-носія та міжнародної спільноти;

- відсутність зовнішньої легітимації та варіативність внутрішньої;

- життєздатність за певних умов, соціально-цілісність суспільства, яка передбачає свідому самоорганізацію народу та інших суб'єктів суспільного життя, їх здатність до вибору мети, а також діяльність щодо реалізації завдань, спрямованих на її досягнення;

- протосуверенітет, як первісна стадія державного суверенітету, що має лише внутрішню складову, але таку, яка вже знаходиться у процесі свого формування [6].

Більшість квазідержавних утворень у світі та, усі на пострадянському просторі утворилися внаслідок сепаратизму та участі в цьому процесі сусідніх держав, зацікавлених в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності. Головною роллю у дезінтеграційних процесах регіону відіграє Російська Федерація, яка визнає та підтримує невизнані республіки, надаючи їм інформаційну, політичну, фінансову, військову допомогу.

Плани Російської Федерації щодо Південного-Сходу України були оприлюднені щонайменше двічі. Вперше, неофіційно: документ «Про кризу в Україні» був розроблений у Раді Безпеки Російської Федерації під час масових протестів у Києві протягом січня–лютого

2014 р. У ньому йдеться про дестабілізацію ситуації в Україні, яка безпосередньо загрожує життєво важливим інтересам Російської Федерації. Вона була викликана, по-перше, багаторічною діяльністю США та ЄС і «спрямована на піддрив історичної єдності російського народу», а по-друге, «повним банкрутством так званої української державності» [7]. В акті стверджується, що державна влада так званої держави Україна неспроможна гарантувати громадянський мир та безпеку громадян Росії та співвітчизників, тому етнополітично нестабільна «ситуація використовується українськими фашистами-бандерівцями та іншими екстремістськими елементами для реалізації людиноненавистницьких ідей, терору та залякування широких мас в Криму, на Півдні, Сході, Центрі». Наголошується, що Росія не може пасивно спостерігати за стражданнями співвітчизників. Виходячи з цього, пропонується здійснення комплексу заходів, спрямованих на захист безпеки громадян Російської Федерації та співвітчизників, а також реалізацію державних інтересів Росії. Цей комплекс заходів передбачав, що «тільки повне входження території російських областей, а саме: Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей, – в Російську Федерацію може гарантувати мир, безпеку та процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії». Удруге – в офіційних листах із Державної думи Російської Федерації до Міністерства закордонних справ Польщі, Угорщині, Румунії з пропозицією поділити територію України. Зокрема, заступник голови Державної думи Російської Федерації, лідер ЛДПР, запропонував Польщі вимагати референдуму щодо приєднання п'яти західних областей України: Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Рівненської. Угорщина отримала пропозицію приєднати Закарпаття, де проживає угорська національна меншина, Румунія – Чернівецьку область, яка певний час входила до її складу [8]. Україні мала б залишитися тільки її центральна частина. В. Жириновський апелював до того, що спроби України побудувати дер-

жаву завжди закінчувалися невдачею. Тобто Росія намагалася створити міжнародний імідж України як держави, що не відбулася.

Зрозумівши, що розподіл України не підтримується міжнародною спільнотою, Російська Федерація запропонувала менш радикальний план для України, який передбачав: 1) федералізацію України, 2) прийняття нової редакції Конституції, яка б закріпила нейтральний статус України (що унеможливить її членство в ЄС та НАТО), 3) проголошення Криму демілітаризованою зоною з подвійним українсько-російським управлінням півострова, 4) надання російській мові офіційного статусу. Українська сторона у відповідь вказала на неприпустимість диктування суверенній та незалежній державі, яку форму державного устрою, форми політичного та економічного або соціально-культурного життя їй упроваджувати. Намагаючись продемонструвати абсурдність ситуації втручання у внутрішні справи незалежної держави, Міністерство закордонних справ України запропонувало Російській Федерації план конфедералізації російської держави з упровадженням кількох державних мов для забезпечення представництва нацменшин у діяльності органів державної влади [9].

Наведені вище факти порушення державного суверенітету України з 2014 року вчинялися у спосіб проведення спеціальних операцій, із застосуванням актів терору, а з 24 лютого 2022 року мають характер повномасштабної агресивної війни. Оголошені з початком повномасштабної агресії так звані «денацифікація» та «демілітаризація» України фактично означають знищення суверенітету України, а значить і української державності, що останнім часом стало все більш очевидним з огляду на дії агресора [10].

Висновки. Світовий досвід протидії злочинам проти державного суверенітету і терито-

ріальної цілісності свідчить, що в таких сферах, як політика, міжнаціональні відносини та сфера державної безпеки, вплив лише силовими методами, не підкріпленими відповідною правовою базою і не поєднаними із соціально-економічними, соціально-психологічними, ідеологічними та іншими заходами, здатен викликати лише короточасний, а часом і зворотний ефект. Із цього випливає, що потрібні цілеспрямовані зусилля загальносоціального, організаційно-управлінського, правового й культурно-виховного характеру щодо обмеження сукупності негативних передумов та умов указаних проявів. Різні за характером заходи протидії злочинам проти державного суверенітету і територіальної цілісності повинні застосовуватися в сукупності і взаємодоповнювати один одного, а сама протидія має здійснюватися за різними напрямками із залученням широкого кола суб'єктів.

Захист державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі тактичних дій спеціальної протидії злочинності має охоплювати протидію не лише злочинам проти основ національної безпеки України, а й іншим злочинам, що супроводжують сепаратистські дії або посягають на державний суверенітет України. У нинішній умовах, в яких опинилася наша країна внаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації, коли активізувалися загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, виникає об'єктивна необхідність в адекватній протидії з боку держави таким антидержавним проявам.

Джерелом суверенізму є слабкість суверенітету. Суверенізм творить нову соціальну ідентичність у регіонах війни, що є загрозливим викликом для національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рябовол Л. Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 3(43). С. 262-266. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/198484>.
2. Скрипник О. В., Крусян А. Р. Концепт «державний суверенітет» у класичних західних теоріях. *Альманах права.* 2021. Вип. 12. С. 11-19 URL: <https://ccu.gov.ua/library/koncept-derzhavnyy-suverenitet-u-klasychnyh-zahidnyh-teoriyah>.
3. Гайко О.С. Національний суверенітет в неовеберіанських теоріях держави ; дис. ...канд. Полід. Наук : 23.00.01 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків. 2018. 195 с.

4. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади. / Перекл. з французької Л. Коковича. Львів: Кальварія, 2003. 216 с.
5. Чекаленко Л. Д. Вчора й сьогодні феномену державного суверенітету. *Україна дипломатична*. 2020. Випуск XXI. URL: <http://ud.gdip.com.ua/vchora-j-sohodni-fenomenu-derzhavnoho-suverenitetu.html>.
6. Талдикін О.В. Поняття та класифікація квазідержав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 110-116. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/87>.
7. Розвідка США недооцінила плани Путіна щодо України. *Дзеркало тижня*. 2014. № 7. С. 8.
8. Західні ЗМІ оцінили цинічний план Росії щодо поділу України. *Дзеркало тижня*. 2014. № 11. С. 10.
9. МЗС України пропонує Росії план конфедералізації і введення 10 державних мов. УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/903005-mzs-ukrajini-proponue-rosiji-plan-konfederalizatsiji-i-vvedennya-10-derjavnih-mov.html>.
10. Носач А.В. Кримінологічне забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2022. 418 с.